

linen alfabetik sıra esas alınmıştır. Lu-gatçılıkta *Dîvânü'l-edebe*'e kadar takip edilen, Halîl b. Ahmed'in harflerin mah-reçlerine göre tertibi içinde uyguladığı "kalb" sistemi bazı küçük değişikliklerle birlikte devam etmiştir. *Dîvânü'l-edebe*'den önce de kelimeleri kök harflerine (ebniye) göre sıralayan sözlükler bulun-makla birlikte bunlar kelimelerin tamamını ihtiva etmedikleri gibi pratikte alfabetik sisteme de tâbi değillerdi (Hüse-yin Nassâr, I, 58). Fârâbî *Dîvânü'l-edebe*'i kelimelerin kök harflerinin türüne gö-re sâlim, muzaaf, misal, ecvef, nâkıs ve mehmûz olmak üzere altı kısma ayırmış, daha sonra da bunları isimler ve fiiller şeklinde alt bölümlerde ele almıştır. Her bölümde önce isimler fa'l, fa'le, fa'li, fu'l, fu'le, fu'li, fi'l, fi'le, fi'li vb. olmak üzere sırayla üçlü, dördü, beşli ve altılı 144 kalıp içinde, ardından fiiller sülâsî mü-cerred, bunların mezîdleri, rubâi mücer-red ve mezîdleri olarak yirmi yedi kalıp halinde ele alınıp kök harflerinden önce son harflerin, sonra da ilk harflerin dik-kate alındığı bir alfabetik sistem için-de sıralanmıştır. Sarfi iyi bilen bir kim-senin bile aradığını güçlükle bulabilece-ği bu sistem pratik değildir. Özellikle ha-rekeli olmayan metinlerde kelimelerin bulunabilmesi daha da güçleşmektedir. Fârâbî bu eserini, Arap dilinin müfredat-ının şâz ve nâdirlerini dikkate almadan sadece pratik değeri olanlarını ele ala-rak sarf ilmi çerçevesinde tasnif etmiş-tir. Eser hem sarf yönünden büyük bir değer taşımakta, hem de modern alfa-betik sisteme geçişte önemli bir safha teşkil etmektedir. Müellifin yeğeni İsmâil el-Cevherî, maddelerin eserin çeşitli yer-lerine dağıtılmış parçalarını birleştirmek suretiyle meydana getirdiği *eş-Şîhâh* adlı lugatta Arap alfabetik sistemine daha düzgün bir görünüm kazandırmış-tır. Birçoğu İstanbul'da olmak üzere çe-şitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan *Dîvânü'l-edebe* Ahmed Muhtâr Ömer tarafından tahkik edilerek bir in-deksle birlikte neşredilmiştir (I-IV, Kahi-re 1394-1399/1974-1979). 2. *el-Elfâz ve'l-ğurûf*. Günümüze ulaşmayan bu eserde Fârâbî, kendilerinden dil konusunda ör-nek (şâhid) getirilebilen ve getirilemeyen Arap kabilelerinin bir listesini vermekte-dir. Süyûtî, sahasında ilk kitap sayılan bu eserden naklen söz konusu kabilele-rin bir listesini kaydetmektedir (*el-Müz-hir*, I, 211). Ancak gerek *el-Müzahir*'de gerekse Ebû Hayyân'ın *İrtisâfû'd-ğarab fî lisâni'l-ğArab* adlı eserinde *el-Elfâz*

*ve'l-ğurûf*'un müellifi Ebû Nasr el-Fâ-râbî olarak geçmektedir. Bundan dolayı Safedî (*el-Vâfi*, I, 109) ve İbn Ebû Usaybia (*ğyânü'l-enbâ*, II, 139) bu eseri filozof Fârâbî'ye nisbet etmişlerdir. Kaynaklar-da Fârâbî'nin *Şerhu Edebi'l-kâtib* ve *Be-yânü'l-irâb* adlı iki eserinden daha söz edilmektedir.

## BİBLİYOGRAFYA :

Fârâbî, *Dîvânü'l-edebe* (nşr. Ahmed Muhtâr Ömer), Kahire 1394/1974, nâşirin mukaddime-si, I, 1-56; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebe*, VI, 61-65; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 52-53; İbn Ebû Usaybia, *ğyânü'l-enbâ*, II, 139; Safedî, *el-Vâfi*, I, 109; VIII, 395-396; Süyûtî, *Buğye-tü'l-vu'ât*, I, 437-438; a.mlf., *el-Müzhir*, I, 211; *Keşfü'z-zunûn*, I, 774-775; Siddik Hasan Han, *el-Bulğâ fî usûli'l-luğâ* (nşr. Nezîr Muham-med Mektebi), Beyrut 1408/1988, s. 381-383; Brockelmann, *GAL*, I, 133; *Suppl.*, I, 195-196; Ziriklî, *el-A'lam*, VII, 242-243; a.e. (Fethullah), I, 193; Ahmed Abdülgafûr Attâr, *eş-Şîhâh ve'l-medârisü'l-mu'cemâti'l-ğArabîyye*, Kahire 1375/1956, s. 106-108; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'ce-mü'l-ğArabî*, Kahire 1968, I, 58, 197-202; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edebe*, II, 452; İbrâhîm es-Sâ-merrâi, *Ma'a'l-Maşâdir fî'l-luğâ ve'l-edebe*, Am-man 1402/1982, II, 69-105; a.mlf., "Dîvânü'l-edebe", *el-Mevrid*, IX/1, Bağdat 1980, s. 413-416; C. Avvâd, *Ağdemü'l-mahtûâtü'l-ğArabîyye fî mektebâti'l-âlem*, Bağdat 1982, s. 128-129; Ahmed Şerkâvî İkbâl, *Mu'cemü'l-me'âcim*, Beyrut 1407/1987, s. 252-253; Ahmed Muhtâr Ömer, "el-Fârâbî el-Luğavî", *el-Lisânü'l-ğArabî*, XIV/1, Rabat 1976, s. 313-337; XVI/1 (1978), s. 37-51; XVII/1 (1979), s. 92-119.



NASUHI ÜNAL KARAARSLAN

## FARAK

( الفرق )

## Eski bir hacim ölçüsü.

Sözlükte "iki şeyin arasını ayırmak" an-lamına gelen fark kökünden Arapça bir isim olan fark İslâm'dan önce ve İslâmî dönemde Hicaz, Yemen ve Mezopotam-ya'da su, bal, süt ve hububat gibi mad-delerin hacmini ölçmede kullanılan bir ölçü birimidir. Aynı kökten türeyen ve fark şeklinde telaffuz edilen bir başka isim daha vardır ki bazı dilciler bu ikisi-nin aynı kelimenin değişik okunuşları, bazıları ise iki ayrı ölçü biriminin isimle-ri olduğunu söylemektedirler. Muham-med b. Ahmed el-Ezherî gibi bazı âlim-ler de aynı kelimenin hadisçilerce fark, dilcilerce fark şeklinde telaffuz edildi-ğini belirtmektedirler.

Hz. Peygamber zamanında da kulla-nılan bu ölçü birimi gusl için yeterli su ve kefarete verilecek hububat mik-tarını belirten muhtelif hadislerde geç-mektedir (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "fırk"

md.). Ayrıca o döneme ait farakın diğer ölçü birimleri cinsinden değerlerini açık-layan sahâbe sözleri de vardır.

Bütün diğer ölçüler gibi farak da böl-ge, toplum, devir ve ölçülecek şeyin cin-sindeki farklılıklara göre değişik değer-ler gösterdiğinden kaynaklarda farak için 2, 3 ve 4 sâ; 4 rubu; 5 ve 6 kıst; 5, 12 ve 16 müd; 4, 16, 24, 36, 60, 80 ve 120 rıtlı gibi çeşitli karşılıklar verilmektedir. Ancak Hz. Peygamber dönemi Medine'-sinde kullanılan faraka "şer'i farak" ve-ya "Medine farakı" denmekte olup bazı hadislerde verilen bilgilere (Müslim, "İğ-yız", 41, "Hac", 83; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 96; Tirmizî, "Hac", 107) ve çoğunluğun gö-rüşüne göre 3 şer'i sâ değerindedir. Yi-ne çoğunluğun görüşüne göre 1 şer'i sâ = 3 şer'i müd = 5 1/3 şer'i rıtlıdır ki buradan 1 şer'i farak = (3 × 4 =) 12 şer'i müd = (3 × 5 1/3 =) 16 şer'i rıtlı = (su için) ~ 8,26 litre = (hububat için) ~ 6,5 kg. sonucu çıkar. Bu sonuç Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Yûsuf'un da aralarında bulunduğu âlimlerin gö-rüşlerine de uymaktadır. Ebû Hanîfe şer'i müddün 2 Bağdat rıtlına eşit olduğunu kabul etmektedir ki buna göre 1 şer'i farak = (2 × 12 =) 24 Bağdat rıtlı de-mektir. Yine Ebû Hanîfe'ye göre şer'i sâ 8 rıtlı eşdeğerdir, buradan da 1 şer'i fa-rak = (3 × 8 =) 24 rıtlı sonucu çıkar. An-çak Bağdat rıtlı ilk dönemin Mekke rıt-lının hemen hemen yarısına tekabül et-tiğinden Hanefiler'in çoğunluğuna göre de şer'i farakın hacim veya ağırlık ola-rak karşılığı cumhurun görüşünden faz-la farklılık göstermez (bk. RİTL). Bir baş-ka hacim ölçüsü olan kıst cinsinden ifa-de edildiğinde şer'i farakın 5 ve 6 şer'i kista eşit olduğuna dair birbiriyle çelişir gibi görünen iki farklı rivayet vardır. Bir kıstın yarım sâa (6 kıst = 3 sâ) eşdeğer olduğunu belirten rivayetler ikinci şıkkı doğrulamaktadır. Ancak Ali Paşa Mübâ-rek, 5 Emevî kıstının 6 mütat kista ve bu ikisinin de 12 müdde eşit olduğunu söylemektedir ki buna göre her iki ri-vayet de doğrudur. IV. (X.) yüzyıl müel-liflerinden Muhammed b. Ahmed el-Hâ-rizmî'ye göre 1 Bağdat farakı 36 rıtlıdır (= ~ 12,5 litre); 1 büyük Irak kıstının 6 rıtlı eşit olması (1 farak = 6 × 6 = 36 rıtlı) bu bilgiyi doğrulamaktadır. Farakın 60, 80 ve 120 rıtlı eşit olduğuna dair bilgi-ler farakın bir başka Arap ölçü birimi olan arak ile (= 15-20 sâ) karşıtılmasının- dan kaynaklanmış olmalıdır. Zira harf-lerde noktalama işaretlerinin bulunma-dığı dönemde harf-i ta'rif ile yazılmala-



rı halinde farak ( الفرق ) ile arak ( العرق ) arasında ayırım yapmak imkânsızdır. 1 sâ' = 5 1/3 rıtl eşitliği esas alınırsa 1 arak = 15 × 5 1/3 = 80 rıtl olur. 1 sâ' = 8 rıtl eşitliği esas alındığında ise 1 arak = 15 × 8 = 120 rıtl olacaktır.

Farakın Doğu Hindistan'da kullanılan yaklaşık 20 kilogramlık bir tahıl ve pirinç ölçüğü olan **parah** ile ilgisi de ayrıca araştırılmaya değer bir konudur.

#### BİBLİYOGRAFYA :

*Tehzibü'l-luğa*, "frk" md.; Mutarrızî, *el-Muğrib fi tertibi'l-mu'rib* (nşr. Mahmûd Fâhûrî — Abdülhamîd Muhtâr), Halep 1399/1979, II, 134-135; *Lisânü'l-'Arab*, "frk" md.; *Kâmûs Tercümesi*, III, 982; *Ahter-i Kebîr*, "frk" md.; Lane, *Lexicon*, VI, 2385; Wensinck, *el-Mu'cem*, "frk" md.; Müslim, "Hayız", 41, "Hac", 83; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 96; Tirmizî, "Hac", 107; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, II, 48-49, 50; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 459, 460, 464, 465; Makdisî, *Ahşenü'l-tekâsim*, Brill 1906, s. 146; Hârizmî, *Mefâtihü'l-'ulûm*, Kahire 1342, s. 11; İbn Sîde, *el-Muhasşas*, Beyrut 1398/1978, III, 265; Zemahşerî, *el-Fâ'ik*, III, 104; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, III, 437, 440; İbnü'r-Rif'a, *el-İzâh ve't-tibyân fi mâ rifeti'l-mikyâl ve'l-mizân* (nşr. M. Ahmed İsmâil el-Hârûfî), Dimaşk 1400/1980, s. 69-70; Huzâî, *Tahricü'd-delâlati's-sem'iyye*, s. 631-632; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Kahire 1382/1972, III, 81; Hasan b. İbrâhîm el-Ceber-tî, *el-İkdû's-şemîn fi mâ yete'allaku bi'l-mevâzîn*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3169, vr. 29<sup>a</sup>; Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, I, 404-407; Ali Paşa Mübârek, *el-Mizân fi'l-akıyise ve'l-mekâyil ve'l-euzân*, Kahire 1309, s. 84-88; Ce-vâd Ali, *el-Mufaşşal*, VII, 628, 636; Walter Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden 1955, s. 37; M. Ziyâeddin er-Reyyis, *el-Harâc ve'n-nuzumü'l-mâliyye*, Kahire 1977, s. 320; M. Necmeddin el-Kürdî, *el-Mekâdrü's-şer'iyye ve'l-aşkâmü'l-fıkhıyyetü'l-müte'allika bihâ*, [baskı yeri yok] 1403/1984 (Matbaatü's-Saâde), s. 168-169; Halil İnalıcı, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London 1985, s. X/320; M. H. Sauvaire, "Materiaux pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmane", JA, VII (1886), s. 426-429.



CENGİZ KALLEK

### FARAKLİT

İncil'de Hz. İsa'nın kendisinden sonra geleceğini müjdelediği kimseye verilen ad.

İslâm öncesi dinlerin hemen hepsinde ileride gelecek bir kurtarıcı inancı ve müjdesi mevcuttur (bk. BEŞÂİRÜ'n-NÜBÜVVE). Dinler tarihi araştırmalarının ortaya koyduğu bu gerçeği Kur'an-ı Kerim de ifade etmektedir. Kur'an'a göre Allah geçmiş peygamberlerin hepsinden ileride gelecek peygamberi müjdelemeleri, ona inanıp yardımcı olmaları hususunda ahid almıştır (Âl-i İmrân 3/81). Di-

ğer taraftan Tevrat ve İncil'de de bu müjdenin yer aldığı (el-A'râf 7/157), Hz. İsa'nın kendisinden sonra gelecek Ahmed adındaki elçiyi müjdelediği Kur'an'da belirtilmektedir (es-Saf 61/6).

Kur'an-ı Kerim'in bildirdiği haberin Tevrat ve İncil'de mevcudiyeti meselesi müslümanlar tarafından ilk dönemlerden itibaren araştırma konusu yapılmıştır. Hıristiyanlık için yazılan reddiyelerde Kitâb-ı Mukaddes'in tahrifi meselesi işlenirken mevcut İnciller'de Hz. Muhammed'in gelişle ilgili herhangi bir haber verilmemesini iddia eden hıristiyan tezi-ne karşı İslâm âlimleri Hz. İsa'ya vahyedilen İncil'de bunun mevcut olduğunu, fakat daha sonra tahrif neticesinde bu haberin İncil metinlerinden çıkarıldığını belirtmişlerdir. Bu reddiyelerde "tebsîrat" konusu tahrif meselesiyle birlikte ele alınmış ve Hz. Muhammed'in gönderilmesiyle ilgili açık ifadelerin mevcut İnciller'de yer almayışı, Hz. İsa'ya vahyedilen İncil'in tahrif edildiğinin delili olarak gösterilmiştir.

Öte yandan İslâm âlimleri Hz. Muhammed'le ilgili müjdeyi mevcut İncil metinlerinde arama yoluna da gitmişler ve Yuhanna İncili'ndeki **paraklêtos** kelimesinin (Yuhanna İncili, 14/16-26; 15/26; 16/7) Kur'an'da belirtilen (es-Saf 61/6) müjdeye delâlet ettiğini ileri sürmüşlerdir. İslâmî kaynaklara **faraklît** ( فارقليط ) şeklinde yer alan bu kelimenin aslı Grekçe'dir. Latince'ye **paracletus** olarak geçen kelime **parakalô** fiilinden gelmektedir ki "yanına çağırarak" demektir. Kilise dilinde ise "teselli etmek" anlamında kullanılmıştır. Paraklêtos da "yardıma çağrılan, müdafaa eden, şefaataçı", kilise dilinde "teselli veren" gibi anlamlar taşımaktadır (H. Lesêtre, IV/2, s. 2118). Yahudi din bilginleri bu kelimeyi "yardım eden, savunan, elçi ve aracı" şeklinde anlarken bir yahudi filozofu olan Philo "savunucu, aracı" mânasında kullanmıştır (JE, IX, 514-515). Hıristiyanlara göre Hz. İsa'nın geleceğini müjdelediği paraklêtos Rûhulkudûs'tur ve İsa Mesih'in kendilerinden ayrılması sebebiyle hüzünlünen havârilere Rûhulkudûs bir teselli olmak üzere geldiği için kelime genellikle "teselli veren" olarak tercüme edilmiştir.

Yuhanna İncili'ne göre Hz. İsa geleceğini müjdelediği paraklêtosun özelliklerini şu şekilde belirtmiştir: "Ben de babaya yalvaracağım ve o size başka bir parakleti, hakikat ruhunu verecektir, tâ ki daima sizinle beraber olsun" (14/15-

16); "Fakat benim ismimle babanın göndereceği paraklet, Rûhulkudûs, o size her şeyi öğretecek ve size söylediğim her şeyi hatırlanıza getirecektir" (14/26); "Babadan size göndereceğim paraklet, babadan çıkan hakikat ruhu geldiği zaman benim için o şahadet edecektir" (15/26); "Benim gitmem sizin için hayırlıdır, çünkü gitmezsem paraklet size gelmez, fakat gidersem onu size gönderirim" (16/7); "Ve o geldiği zaman günah için, salâh için ve hüküm için dünyayı ilzam edecektir" (16/8); "Fakat o hakikat ruhu gelince size her hakikate yol gösterecek; zira kendiliğinden söylemeyecektir; fakat her ne işitirse söyleyecek ve gelecek şeyleri size bildirecektir" (16/13); "O beni ta'ziz edecektir; çünkü benimkinden alacak ve size bildirecektir" (16/14).

Bu ifadelerdeki "işitmek" ve "söylemek" fiilleri somut işleri belirtmektedir. Dolayısıyla bu işler ancak işitme ve konuşma organına sahip bir varlıktan beklenilebilir. Bu nitelikleri Kutsal Ruh'a nisbet etmek doğru değildir. Zira Kutsal Ruh vahiy ve ilham meleğidir. İlah için ise bu organlara gerek yoktur. Bu sebeple parakleti Kutsal Ruh olarak anlamak doğru değildir (M. Bucaille, s. 108-109). Öte yandan paraklet kelimesi yine Yuhanna tarafından şefaataçı anlamında Hz. İsa için kullanılmıştır (Yuhanna'nın Birinci Mektubu, 2/1). Yine Yuhanna'ya göre Hz. İsa, "Ben de babaya yalvaracağım, O size başka bir paraklet gönderecektir" demektir (Yuhanna İncili, 14/16). Şu halde paraklet Kutsal Ruh olmayıp Hz. İsa gibi bir insandır. Söz konusu metindeki "Rûhu'l-kudûs" ibaresi ise sonradan yapılmış bir ilâvedir (a.g.e., s. 109).

Bugünkü İnciller Grekçe yazılmıştır, Hz. İsa ise Ârâmîce konuşmuştur. Müslüman düşünürler, Grekçe'deki "paraklêtos" kelimesinin Hz. İsa'nın konuştuğu dildeki karşılığının ne olduğunu incelemişlerdir. İbn Hişâm, Süryânîce'deki "el-munhamenna" kelimesinin "Muhammed" anlamına geldiğini ve bu kelimenin Grekçe karşılığının "el-baraglitis" olduğunu ileri sürmüş (es-Sire, I, 248), Abdülhad Dâvûd ise Kitâb-ı Mukaddes'in Süryânîce tercümesinde kullanılan **paraqlêta** kelimesinin Ârâmîce karşılığının "mhama-da" yahut "hamida" olduğunu ve Grekçe'deki "perikleitos"a tekabül ettiğini, İncil'deki paraklêtosun perikleitos kelimesinin bozulmuş şekli olduğunu ifade etmiştir (Muhammed in the Bible, s. 287-288).